

MITOLOGIZACIJA NA PRIMJERU POVIJESNE LIČNOSTI KRALJEVIĆA MARKA

Radoslav Zaradić *

UDK: 821.163.41.09-13:398
323.1(497.11):398
327.2(497.11:497)
94(497.11:497)

Primljeno: 18.II.2010.

Prihvaćeno: 25.VI.2010.

Sažetak

Usporedno s buđenjem nacionalne svijesti te borbom za oslobođenje od turske vlasti (koja je okončana potvrdom priznanja neovisnosti Srbije na Berlinskom kongresu 1878.), kod nekih srbijanskih krugova kroz 19. stoljeće javlja se ideja o uspostavi velike srpske države. Prema začetnim idejama koje su svoj konačni oblik dobile u djelima srbijanskog ministra Ilije Garašanina te jezikoslovca i reformatora Vuka Stefanovića Karadžića, Velika Srbija trebala je vratiti sjaj i moć srednjovjekovne Srbije te postati vodećom slavenskom silom u tom dijelu Europe. Jedan od argumenata kojim su se Garašanin i Karadžić koristili kako bi opravdali svoje iredentističke težnje bila je slična kulturna usmena baština Jugoistočne Europe, prije svega u vidu pjesama proizašlih iz samog naroda. Jedna od stvarnih povijesnih osoba o čijim se djelima u narodu pjevalo bio je Kraljević Marko. Njegova popularnost bit će korištena od strane srpskih iredentista poput Vuka Karadžića. Osim kod Srba, Kraljević Marko uživao je veliki ugled i u hrvatskim narodnim pjesmama što je također korišteno od strane raznih političkih krugova u Hrvatskoj. Cilj rada je na konkretnim primjerima prikazati u kojim sve kontekstima i zbog kakvih/čijih ciljeva je korišten lik Kraljevića Marka.

Ključne riječi: Kraljević Marko, Velika Srbija, narodna pjesma, jugoslavenstvo, Vuk Stefanović Karadžić

UVOD

U jednom novinskom članku Dušan Kostić svjestan historiografskih činjenica koje više negativno nego pozitivno prikazuju Kraljevića Marka, nastoji objasniti njegovu popularnost u narodu. Uzroke Markove popularnosti Kostić vidi u njegovom zbližavanju s narodom, njegovim moralnim vrijednostima koje narod zna cijeniti i u Markovom dobrom odnosu s narodnim pjevačima koje je tokom svog života okupljao oko sebe (Kostić, 1926.).

* Radoslav Zaradić (rzaradic@gmail.com) student je diplomskog studija povijesti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Za razliku od Kostića koji pišući o *narodnom* Kraljeviću Marku nastoji pridonijeti njegovoj popularnosti u narodu, u radu ćemo se osvrnuti na raznolikost upotrebu jedne povijesno beznačajne ličnosti koja je zahvaljujući prije svega narodnim pjesmama i pričama koje su se prenosile s *koljena na koljeno* postala i ostala kolektivnim mitom naroda Jugoistočne Europe. Za usporedbu analizirali smo nekoliko novinskih članaka¹ koji su izašli u prvoj polovici 20. stoljeća te način na koji je povijesna osoba Kraljević Marko prikazivan u hrvatskim i srpskim školskim udžbenicima.

U Hrvatskom općem leksikonu (1996., 500-501). piše da je Kraljević Marko (1335.-1395.) bio turski vazal koji je vladao u okolici Prilepa (Makedonija), a poginuo je u borbi protiv vlaškog vojvode Mirče na Rovinama. Od beznačajne povijesne ličnosti mitologizacijom je postao glavnim likom pučkih epskih pjesama nekih južnoslavenskih naroda.

Pod pojmom *neki južnoslavenski narodi* misli se na stanovništvo današnjih država Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Srbije, Kosova, Crne Gore, Makedonije te Bugarske.

MITOLOGIZIRANJE PROŠLOSTI

Promatrajući heterogena društva i strukture europskog kontinenta, Pål Kolstø (2003.:11) smatra da mitologiziranje prošlosti nije isključivi monopol autoritarnih i totalitarnih država, koje su obilježile noviju povijest Balkana, već se može naći u izobilju i u zapadnim, demokratskim društvima.

Mit obavlja cijeli niz funkcija u stvaranju, definiranju i političkom mobiliziranju nacija. Mit pruža prikladne odgovore na pitanja kao što su otkuda nacija, tko joj pripada, tko su joj neprijatelji, i gdje joj leži budućnost. Mit je ključni instrument kulturne reprodukcije nacija i etničkih grupa i utvrđivanja prema drugim zajednicama. Mitovi pripovijedaju priče o herojskom ili „zlatnom“ dobu nacije, o propadanju, neuspjehu, oporavku. Mit djeluje i na kognitivnom i na emocionalnom nivou ljudske percepcije što ga čini suptilnim, ali i moćnim (Brunnbauer, 2003.:293).

Kolektivni mitovi imaju tendenciju postavljanja „striktnih granica“ između onih što pripadaju toj zajednici i onih koji joj ne pripadaju. Pomoću mita se intenzivira komunikacija između zajednica. Posljedica toga je otežana komunikacija koja prelazi preko te granice, s obzirom na to da je oblikovan jedan mitologizirani jezik radi komunikacije unutar te zajednice, ali ne i preko njenih granica. U toj prekograničnoj komunikaciji, mitovi pomute perspektive jer im je uloga jačanje kolektivne solidarnosti, a ne razjašnjavanje i razmjena s drugom zajednicom. Mit je ključan element stvaranja jednog zatvorenog prostora i nastanka kolektiva (Kolstø, 2003.:21-22).

Upravo takvi mitovi kao što je ovaj naš o Kraljeviću Marku oblikovali su europsku romantičnu predodžbu o barbarskim južnim Slavenima egzotičnog Balkana. Legende o barbarskom jugoistoku Europe koje su prvi putopisci poput Alberta Fortisa predočavali Zapadu, potpirivali su maštu *modernog građanskog društva*.

¹ Prema *Bibliografskom katalogu* Leksikografskog zavoda Miroslava Krležu u Zagrebu.

IZMEĐU POVIJESNE ZBIJE I LEGENDE

Prema teoriji Georgera Schöppflina o historijskim mitovima za Srednju Europu, pripadnici jedne zajednice mogu biti svjesni da mit koji prihvaćaju nije točan, ali pošto mit nije historija, to nije ni važno. Važan je sadržaj mita a ne točnost historijskih činjenica (Kolstø, 2003.:20).

Između mitskog lika Kraljevića Marka iz narodnih priča i pjesama i onoga iz povijesnih dokumenata postoji dubok nesklad. Nakon smrti cara Dušana njegov se državni teritorij naglo raspao na mnoge feudalne oblasti, iako je carski naslov naslijedio njegov sin Uroš. Na jugu Dušanovih zemalja, na Kosovu, u Vardarskoj i Egejskoj Makedoniji, formirala se oblast braće Mrnjavčevića – Vukašina i Uglješe. U izvorima se Vukašin, stariji brat, spominje oko 1366. kao kralj i Urošev suvladar (Brandt, 1991.:19). Vukašin je imao tri sina: Marka, Andrijaša i Dimitrija. Najstariji od Vukašinovih sinova, Marko, postao je pralikom Kraljevića Marka u narodnim pričama i pjesmama. Međutim, u povijesnim izvorima o njemu ima razmjerno malo podataka (Brandt, 1991.:19). Budući da je njegov otac Vukašin stekao položaj Uroševa suvladara i naslov kralja, Marku je pripao položaj „mladoga kralja“ i prijestolonasljednika, jer Uroš nije imao djece (Brandt, 1991.:19).

Mrnjavčevići su zbog njihovog naglog uspona prijeko gledali stari srpski velikaši, osobito njihovi sjeverni susjedi Altomanovići. Ni odnosi Mrnjavčevića s carem Urošem nisu bili nepomućeni, a borili su se i na jugoistoku s bizantskim enklavama i s Turcima.

Vrhunac sukoba s osmanlijskim nadiranjima bila je bitka kod Černomena, na rijeci Marici, 26. rujna 1371., u kojoj su oba brata Mrnjavčevića poginula. Uglješine je posjede odmah osvojio solunski despot Manojlo Paleolog, a Turci su ih preoteli 1383. godine. Za Vukašinove posjede otpočele su borbe različitih velikaša. Područje južno od rijeke Šare zapalo je u vazalski odnos prema Turcima, dok je Vukašinovu sinu Marku ostala samo mala oblast oko Prilepa (Brandt, 1991.:19).

Iz malobrojnih sačuvanih zapisa zna se da je bio turski vazal i da je sudjelovao u turskim ratnim pohodima sultana Bajazita. U jednom od tih pothvata, protiv cara Žigmunda Luksemburgovca i njegova saveznika, vlaškog vojvode Joana Mirče, Marko je kod Rovine, u Vlaškoj, 17. svibnja 1395. poginuo ne ostavivši potomstva (Brandt, 1991.:19).

MARKO KRALJEVIĆ U FOLKLORU HRVATA

Hrvatska usmena tradicija i pjesma Kraljevića Marka poznaje od 16. stoljeća. Postoji zapis da su u Splitu 1547. slijepi vojnik i sav narod u sav glas pjevali o Marku, a nekoliko godina poslije Hektorović je zapisao suptilnu bugaršticu o *Marku i bratu mu Andrijašu* (Botica, 2003.:72).

Već u prvom sačuvanom objavljenom spjevu o Kraljeviću Marku, u Hektorovićevu *Ribanju i ribarskom prigovaranju* očituje se odudaranje od historijske faktografije

(Brandt, 1991.:21). U toj pjesmi Marko je prikazan ne kao junak i branitelj pravde, nego kao moralno negativna ličnost. Pjesma kaže da su dva brata, Marko i Andrijaš, zarobila tri konja, a dva su među sobom podijelila. Zbog trećeg je nastao sukob u kojem je Marko probio Andrijašu srce mačem. Navedena priča nema povijesnog oslonca. Nepoznato je da li je u stvarnosti bilo nekog sporenja između Vukašinovih sinova. Još prije Markove smrti na Rovinama 1395. godine, Andrijaš je otišao u Ugarsku gdje se spominje sve do kraja XIV. stoljeća.² Mnoge pjesme o Marku protkane su zanimljivim političkim konotacijama gdje on nastupa kao narodni junak te borac protiv Turaka, iako je zapravo bio njihov saveznik – vazal (Brandt, 1991.).

Još poznatija narodna pjesma iz Markova ciklusa, poznata pod naslovom *Marko Kraljević i Musa Kesedžija* protkana je zanimljivim političkim konotacijama. Musa Kesedžija je u službi turskog cara, te se ubrzo pobuni nezadovoljan carevim nagradama. Protiv Musina ustanka sultan šalje 3000 vojnika pod zapovjedništvom vezira Čuprilića koje u boju Musa pobjeđuje. Tada sultan, na vezirov nagovor, pušta Marka iz tamnice u Carigradu te ga unajmljuje da ubije Musu. Naravno, Marko je u žestokoj borbi ubio Musu te je za nagradu od sultana dobio slobodu, blago i vlast (Brandt, 1991.:21-22).

Nepoznatog autora³ članka "Može li Kraljević Marko biti narodni idol" zaintrigirala je popularnost Kraljevića Marka u Banskoj Hrvatskoj. U istraživanju je došao do zaključka da *samo najprimitivniji hrvatski pastir pjeva i priča o Sibinjaninu Janku, Jurhu Kaštriotiću te o Kraljeviću Marku*. Samo onaj dio hrvatskog naroda koji je kulturno najzaostaliји i koji ne pozna *najsvjetliju pojavu u cijeloj povijesti Slavenstva, junaka i zadnjeg kralja Petra Svačića* u nedostatku vlastitih poseže za pjesmama o junacima susjednih naroda. Na kraju članka nepoznati autor zaključuje da je *Marko samo maskirani narodni idol s onu stranu Save i Drine* te ga hrvatski narod treba odbaciti (*Hrvatski list* 1.1.1928.).

Petar Grgec zaključuje da *velike narodne nesreće imaju često za posljedicu da one prilike i one osobe koje su postojale i vladale prije toga dobivaju oblik zlatnog doba, za kojim onda čeznutljivo uzdišu svi budući naraštaji*. Nastojeći objasniti navedenu tezu, Grgec piše da je glavni razlog Markove popularnosti upravo to što je on bio posljednji vladar *pod kojim je njegov narod uživao donekle svoja prava i slobode*. Nakon Marka došlo je ropstvo i mučeničke patnje. *I što je vrijeme njegova kraljevanja odmicalo što dalje u prošlost, a narodne se muke više pojačavale, to privlačniji je postajao njegov lik* (Grgec, 1931.).

Prema Pavleku Miškini *Hrvati i Srbi su djeca jedne majke Slavije*, ali su ih povijesni putevi razdvojili. Razlog zašto Hrvati nemaju pjesama o narodnim junacima Miškina pronalazi u Andriji Kačiću Miošiću koji je *sve naše banove, knezove, vojvode i kralje-*

² Markova braća, Andrijaš i Dimitrije, već su 1393. napustili nekadašnju Vukašinovu oblast i otišla najprije u Dubrovnik, odakle su se prebacili u Ugarsku gdje su stupili u službu kralja Žigmunda. Andrijaš se spominje do 1399., a onda mu se gubi svaki trag. Dimitrije je postao kaštelan grada Vilagoša i župan Zaladske županije te se spominje sve do prvog desetljeća XV. stoljeća. Usporedno: Brandt, 1991.:20-21.

³ Autor se u novinama potpisao pseudonimom M. G. Č.

ve opjevao (Miškina, 1922a.). Kako bi usporedio Matiju Gubeca i Kraljevića Marka, Miškina navodi da je Matija Gubec *više nego junak, on je svetac, ideal, predstavnik hrvatskog seljaštva*. Za razliku od Hrvata, Srbi su se naselili bliže k Istoku koji im je promijenio i način života privezavši ih svojom vjerom. Glavni razlog srpskoj *nasrtljivosti* Miškina vidi u osmanskim osvajanjima te zaključuje da su Srbima u tim vremenima trebale junačke pjesme o slobodi i domovini (Miškina, 1922b.). Na kraju Miškina priznaje da su mu legendu o Kraljeviću Marku ispričali srpski vojnici s kojima se družio (Miškina, 1922c.).

U listopadu 1930. godine u Zagrebu je bila organizirana izložba radova anonimnog umjetnika. Posebnu pozornost u javnosti izazvala je slika pod brojem 114. na kojoj je bio prikazan gospodin u fraku *jak, gotovo atletske forme, visok, plećat, jakih ličnih kosti, nešto izbočene čeljusti, jakog crnog brka i guste crne kose*. U pozadini slike vidi se oružje između ostalog i zahrđao buzdovan. Posjetitelji izložbe su zaključili da je osoba u fraku Kraljević Marko što je izazvalo buru u javnosti. Mlađi dio publike pohvalio je umjetničko djelo zbog *grandiozne zamisli* umjetnika. Zaključili su da slika predstavlja korak naprijed u modernizaciji društva. Međutim, za razliku od mladosti, konzervativcima se ideja nije pretjerano svidjela te su se zalagali za premještanje slike jer je *u interesu javnog morala i odgoja naše omladine da se smjesta odstrani*. Javnost je na kraju umirio sam autor slike izjavivši kako na slici nije prikazan Kraljević Marko već njegov prijatelj, bivši veterinar koji se u to vrijeme nalazio u inozemstvu (Vukelić, 1930.).

Izgleda da je na slici ipak bila riječ o Kraljeviću Marku s čijim se značenjem slikar malo poigrao. Vjerojatno je prikazavši ga kao uglađenog gospodina sa Zapada, velikog ratnika iz prošlosti koji je svoj slavni, pomalo zahrđao buzdovan objesio na zid, želio upozoriti javnost da je vrijeme za neke promjene.

To nije bila jedina izložba u Zagrebu u kojoj je javnosti predstavljen Kraljević Marko. U studenom i prosincu 1910. godine u Zagrebu je bila izložba Društva Medulić. Na čelu s kiparom Ivanom Meštrovićem, pod motom *nejunačkom vremenu usprkos*, izložba je slijedila temu o Kraljeviću Marku. Meštrović, kiparski pjesnik *jugoslavenske rase*, predstavljen je kao Mesija jugoslavenskog unitarizma, koji je pokazao put nacionalnog spasenja (Banac, 1995.:164-168).

SRPSKI POLITIČKI FOLKLOR

Ivan Čolović tvrdi da je u srpskom političkom folkloru postojala/postoji tendencija da se etničke grupe kao što su Hrvati, Makedonci, Bošnjaci, Bugari i Rumunji promatraju kao izvorno srpski narod koji je bio prisiljen odustati od svog autentičnog srpskog identiteta (Kolstø, 2003.:27).

Češki povjesničar Miroslav Hroch naznačio je tri faze suvremene nacionalne integracije osobito svojstvene malim, podjarmljenim narodima Europe. U prvoj fazi skupina *probuđenih* intelektualaca počinje proučavati jezik, kulturu i povijest podjarmljenog naroda. U drugoj fazi, ujedno i vrhuncu nacionalnih preporoda,

ideje tih probuđenih pionira prenose se dalje na skupine prenosilaca nacionalnih ideologija koji nacionalnu misao prenose na šire slojeve. U posljednjoj, trećoj fazi, nacionalni pokret dobiva na popularnosti kod cijeloga naroda (Hroch, 2006.). Ivo Banac (1995.:19) smatra da Hrochov slijed prikladno izražava kronologiju nacionalnih preporoda južnih Slavena.

Sredinom 19. stoljeća, poznati srpski jezični reformator Vuk Stefanović Karadžić (1787.-1864.) stvorio je suvremenu srpsku nacionalnu ideologiju, kojoj je cilj bio asimilirati veliku većinu katoličkih Hrvata i bosanskih muslimana, čiji su govori srodni srpskom jeziku (Banac, 1995.:62). Kada bismo Hrochovu tezu prenijeli na srpski nacionalni pokret, posebno bi bila zanimljiva prva faza. U toj fazi skupina intelektualaca proučava kulturu i povijest kako bi probudili nacionalnu svijest naroda kojem pripada.

Jedan od najvažnijih citata Vuka Karadžića u vezi uloge jezika u određivanju narodnog identiteta, koji se kasnije ponavljao u svim udžbenicima u Srbiji, bio je ovaj: *Narodi se poznaju po jeziku. Koliko god hiljada porodica zajednički govore jedan jezik i razumeju se, one čine narod. Na primer, kad ti odavde pođeš, možeš znati lako dokle se prostire naš narod. Idi na sever, na zapad, na istok i na jug, pa kud god budeš putovao, dokle god čuješ da se ovako govori kao kod nas, ili da ljude možeš lepo razumeti, to je sve jedan narod. Ali ima još nešto čime se odlikuje narod. Da ti, na primer, pođeš daleko odavde, video bi dosta ljudi koji ne samo ne govore naš jezik, nego i ne ponose se Milošem Obilićem, ne pevaju Kraljevića Marka, ne slave naših slava, ne idu kao mi crkvama na sabore, ne žale za Kosovom našim ... Ljudi, dakle, koji govore jedan jezik, koji veruju u jedan ponos narodni i svud se jedan drugog sećaju, koji imaju jedne iste običaje, zovu se narod* (Jelavich, 1992.:91). Dakle Karadžić je između ostaloga iskoristio zajedničke uspomene poput mita o Kraljeviću Marku, da bi argumentirao svoju tezu o mnogobrojnom srpskom narodu izvan granica Srbije. Kao što Kolstø (2003.:20) tvrdi da se putem mita ubrzava asimilacija etnički razlikovanih grupa.

Kako je Marko bio turski saveznik, njegov lik je za mirnih vremena između Osmanskog Carstva i Srba predstavljao središnju figuru srpske narodne pjesme. U zapadnim, graničnim dijelovima Osmanskog Carstva i Mletačke Republike gdje su borbe s Turcima predstavljale svakodnevnicu, situacija je bila obratna. Na teritorijima pod vlašću Venecije, kršćanski viteški duh se i dalje njegovao što se odražavalo kroz narodnu pjesmu (Popović, 1998.:45-46).

U svom poznatom djelu, *Srpskom rječniku*, Karadžić spominje Mrnjavčeviće. Oslanjajući se na narodne pjesme, za rodno mjesto kralja Vukašina navodi Lovreć u Imotskoj krajini. Karadžiću je u prikupljanju narodnih pjesama pomogao pop Špiro Margetić koji se s njim susreo dva puta (1838. i 1841.). Margetić je gotovo cijeli život proveo u Imotskom i zanimao se za povijesni rad (Ujević, 1991.).

Da je u narodu Imotske krajine postojala ta legenda potvrđuje i fra Šimun Milinović koji 1859. u svom radu navodi: *U puku je rieč, da se ondje na Lovreću Kraljević Marko rodio a u mjestu kraljevi dvori, od kojih smo gore besjedili prebivao. Neznam kako se ovo u puk unilo, jer se neslaže s povjestničkim dokazom. Kačić uprav govori, da*

se je otac Kraljevića Marka ovdje rodio, od koljena Mrnjavčeva. Od istoga koljena Mrnjavčeva kaže ga i Mavro Orbini tako i pjesme narodne. To bi se daklen i kralj Vukašin, Uglješa i Gojko bili morali roditi ovdje ... Porodica Mrnjavčeva još se uzdrža na Lovreću, u jednom komšiluku (susjedstvu) ... Među njima i bližnjim mjestima, drži se istinito, da je Kraljević od njihova roda. To svaki povieda, i kao članak viere stavno drži. Puk misli daje u njih sakrivena ćorda Kraljevića ... (Milinović, 2004.:24). Milinović se uz Kačića oslanja i na Mavru Orbina i njegovo djelo *Kraljevstvo Slavena*⁴ u kojemu Orbini piše da su se Vukašin i Uglješa rodili u Hlijevnu (Livnu) od siromašnog plemića Mrnjave. Jedne noći Mrnjava je ugostio cara Dušana koji se našao u blizini. Kako bi im zahvalio, car ih je odveo na svoj dvor (Orbini, 1999.:338). Dušan je zaista u ratu protiv bosanskog bana Stjepana II. Kotromanića 1350. godine prošao kroz Imotsku krajinu došavši do Zadra (Ujević, 1991.).

Karadžićev suvremenik, srpski ministar unutarnjih poslova Ilija Garašanin (1812.-1874.) vjerovao je da se granica Srbije treba proširiti na sva područja u kojima žive Srbi.

Te nove granice su prema Karadžiću granice srpskoga jezika. Garašanin je tu zamisao sustavno izložio u tajnom dokumentu koji je nazvao *Načertanije* (Banac, 1995.:64). Veliki utjecaj na Garašaninovo razmišljanje imao je František A. Zach (1807.-1892.), rodom iz Moravske koji je djelovao u službi vođe organizacije poljskih emigranata kneza Adama Czartoryskog. Zach se trudio usmjeravati Srbiju što dalje od ruskog utjecaja i zalagao se za izgradnju snažne jugoslavenske države, koja će djelovati protiv habsburškog i ruskog utjecaja na Balkanu i pomoći poljski oslobodilački pokret. Zach je u svom spisu predložio, a Garašanin potvrdio, da novu Srbiju treba vidjeti kao nastavljača srednjovjekovnog carstva Stefana Dušana, te da ona mora obnoviti staru zadaću Nemanjića, a to je izgradnja *srpsko-slavenskog carstva*, koje su Turci u 14. stoljeću razorili (Banac, 1995.:64).

Kako bi povijesno argumentirali svoju tezu o Velikoj Srbiji i njezinim kulturnim granicama, Vuku Karadžić i Garašaninu dobrodošao je prodor Stefana Dušana 1350. godine i legenda o Lovreću kao rodnom mjestu Kraljevića Marka.

Branimir Anzulović u jednoj od svojih knjiga⁵ stvara dojam da su Srbi, promatrajući glorificiranje srpskih mitova, jedan posebno nasilan, samodopadan i ohol narod. Primjer za to je jedan od najomiljenijih junaka srpske folklorne kulture, Kraljević Marko. Historijski Marko nije bio, kao što pokazuje Anzulović, *zaštitnik pravde niti junak koji je porazio neprijatelja* kakvim je opisan u srpskoj narodnoj pjesmi i od strane srpskih crkvenih vođa. Umjesto toga, historijsko istraživanje otkriva da *Marko pokazuje zapanjujući broj negativnih osobina surađujući s osvajačima svoje zemlje* (Kolstø, 2003.:34). Kontrast između Marka iz historije i Marka iz legende je

⁴ Mavro Orbini, dubrovački benediktinac, povjesničar i prevoditelj objavljuje 1601. godine u Pesaru *Regno de gli Slavi hoggi corrottamente detti Schiavoni – Kraljevstvo Slavena*. U toj knjizi Orbini pomalo na idealiziran način daje sliku duhovnih i junačkih podviga južnih Slavena, prije svega Hrvata, Bugara i Srba od njihovih mitskih početaka do krvavih stoljetnih borbi s otomanskim osvajačima u vremenu bliskom samom autoru.

⁵ Anzulović, Branimir (1999.) *Heavenly Serbia: from myth to genocide*. New York - London: New York University Press.

zanimljiv, ali bilo bi logički pogrešno zaključiti da tim procesom demitologizacije možemo zaključiti koje moralne kvalitete Srbi cijene a koje odbacuju. Na temelju odnosa Srba prema Kraljeviću Marku, Kolstø (2003.: 34) smatra da bi bilo pogrešno donositi bilo kakve nagle zaključke. Ako oni vjeruju da je Marko bio zaštitnik pravde i ako ga kao takvoga cijene, svaki dokaz koji opovrgava njegovu vitešku narav ne mora nužno dovoditi u pitanje moralne vrijednosti kod cijelokupnog srpskog naroda (poput herojstvo i pravda nasuprot nasilje, izdaja, nemoralnost).

Prema Anzuloviću, Kraljević Marko je uz Miloša Obilića najpopularniji srpski junak. Za razliku od Obilića čije se nasilje može opravdati okolnostima ratnog vihora, Markovo nasilničko ponašanje uglavnom je inicirano Markovim ispadima gnjeva (Anzulović, 1999.).

Pjesme o Kraljeviću Marku bile su najviše popularne za vrijeme prvih stoljeća osmanske okupacije, kada je Srpska pravoslavna crkva uživala poseban status u Osmanskom Carstvu i kada su mnogi Srbi služili u osmanskoj vojsci (Anzulović, 1999.:16). U vrijeme srpske borbe za nezavisnost u 19. stoljeću, srpski narodni pjevači prikazali su Marka manje brutalnim te više domoljubnim, kako bi zajedno s Milošom Obilićem bio uzor srpskom otporu (Anzulović, 1999.:17). Kako bi argumentirao tezu zbog čega su srpski narodni pjevači pretvorili turske vazale u vlastite nacionalne heroje, Anzulović (1999.:41) zaključuje da su to učinili zbog toga jer su u vremenima prvih osmanskih prodiranja i osvajanja većina srpskih vladara bili turski podložnici.

UDŽBENICI ZA NASTAVU

Udžbenici su zajedno s učiteljima i svećenicima pružali pučanstvu jako potrebne obavijesti o narodu i njegovim dostignućima. U školi se pojedinac mogao po prvi put susresti s narodnom poviješću i kulturom. Stoga su udžbenici pružali učenicima u jarkim bojama sliku narodne prošlosti i mjesto njihova naroda u zajednici. Naglasak je naročito stavljen na povijesne tekovine i na narodne junake (Jelavich, 1992.:72).

Čitanka je bila prva knjiga s kojom bi se učenik suočio. Iz nje se moglo saznati o svome društvu i o svojoj nacionalnoj književnosti. Čitanke su donosile široku ljestvicu predmeta i tema, među kojima: povijest, domovina, domoljublje, građanska vjernost, zemljopis, pokrajine, gradovi, priroda, godišnja doba, vjera, moral, navike, običaji, folklor, poslovice, bajke i zagonetke. Prikazi su bili sažeti, većina ih je često bila napisana u obliku dramatizacije, što je na učenika ostavljalo veći dojam (Jelavich, 1992.:74).

Budući da je cilj srpskoga naroda od početka 19. stoljeća bio ujediniti cijeli srpski korpus u jedinstvenu neovisnu državu, tako su i srpske školske knjige bile prožete tom temom. Ulogu koju su školski udžbenici trebali imati u postizanju toga cilja definirao je 1881. Stojan Novaković, koji je naznačio da svrha školskih udžbenika mora biti usmjerena prema unapređenju nacionalnih ciljeva (Jelavich, 1992.:257). Služeći se sadržajima srpske književnosti, autori su izabirali odlomke iz srpskog fol-

klora, geografije, povijesti, jezika i književnosti da bi stvorili pozitivan, blješteći lik srpskoga naroda. U čitankama se posebice naglašavala činjenica da je više od polovice srpskih zemalja pod tuđinskom vlašću te da se prema Srbima u tim zemljama loše postupalo, što je vrlo efikasno utjecalo na stavove učenika koji su to čitali (Jelavich, 1992.:104). Srpski udžbenici iz povijesti su bili doista djelotvorni u prikazivanju povijesti srpskoga naroda. Pružali su informacije o važnijim događajima, počevši od dolaska Srba na Balkan, njihov prelazak na kršćanstvo, dostignuća vladara iz kuće Nemanjića, osobito Svetog Save i Dušana, a prikazivan je i život pod otomanskom vlašću sve do glavnih tekovina razvitka u 19. stoljeću (Jelavich, 1992.:180).

Uspostavljanje bugarske egzarhije 1870. godine i stvaranje samostalne bugarske države 1878., kao i ruska podrška Velikoj Bugarskoj, kako ju je bio planirao mirovni ugovor iz San Stefana, bili su izravan izazov srpskim zahtjevima usmjerenim protiv Makedonije. Kako se moglo i očekivati, srpski su historičari vrlo žestoko reagirali na te događaje i na njihove posljedice u Makedoniji. Bugarska propaganda postala je toliko drska da su čak i Kraljevića Marka, sina kralja Vukašina, nazivali Bugarinom i bugarskim kraljem (Jelavich, 1992.:206) Teze o Kraljeviću Marku kao Bugarinu nisu dolazile isključivo s bugarske strane već je bilo sličnih razmišljanja i kod Hrvata i Srba (*Hrvatska prosvjeta*, 8.8.1914.).

Kako su hrvatska i srpska suradnja i razumijevanje bili jedno od glavnih načela Ilirskoga pokreta, čitanke u Hrvatskoj su naglašavale hrvatsko-srpske odnose. Također se razumijevalo da su južnoslavensko narodno pjesništvo, priče, poslovice i zagonetke kao izrazi istinske narodne književnosti sastavni dijelovi zajedničke baštine koja se može smatrati kako hrvatskom tako i srpskom (Jelavich, 1992.:129). Najveća pažnja se pridavala narodnom pjesništvu. Bile su na cijeni Karadžićeve zbirke iz kojih su se odlomci nalazili u svakoj čitaonici. Učenicima se govorilo da se narodno pjesništvo dijeli na muške, to jest junačke (podijeljene na četiri razdoblja) i na ženske, to jest ilirske narodne pjesme. U čitankama su pjesme i epovi prikazivani kao zajedničko naslijeđe južnih Slavena, koji bi se trebali zajednički radovati pobjedama i suosjećati s tragedijama Nemanjića, Kosova, Marka Kraljevića i Karađorđa (Jelavich, 1992.:130). Prikaz kosovske bitke u hrvatskim je čitankama popraćen mnogim i opsežnim odlomcima iz kosovskog ciklusa narodnih pjesama. Osim toga, u čitankama su sadržane i mnoge pjesme o junaku Kraljeviću Marku, koji je, jašući na svome konju, sam, bez ičije pomoći, sjekao Turke. Uz to, čitanke sadrže i detaljne prikaze života Marka Kraljevića, uključujući i četiri verzije o njegovoj smrti (Jelavich, 1992.:136). Svrha ovih sadržaja u čitankama za osnovne škole bila je da se pokaže važnost toga razdoblja srpske povijesti i da se naznači središnja uloga koju su narodne pjesme igrale u razvoju južnoslavenske usmene i književne tradicije (Jelavich, 1992.:136).

Kao i hrvatske čitanke, tako su i povijesni udžbenici sadržavali znatne informacije o Srbima. Ipak, postojala je vidljiva razlika u prikazivanju srpskih pitanja i razvoja. Dok su autori čitanki isticali jezične i književne veze između Srba i Hrvata, povjesničari su bili suzdržaniji (Jelavich, 1992.:209).

U udžbeniku povijesti za srednje škole istaknuti povjesničar Grga Novak navodi da *Kralj Marko, junak narodnih pesama, vladaše državom svoga oca, od koje mu Balšići*

oteše Peć i Prizren. Prestonica mu bejaše Prizren. Kao kletvenik sultanov morade ići s Turcima na vlašskog vojvodu Mirceta, gde u boju pogibe (Novak, 1926.:105). Za razliku od čitanki, u udžbenicima povijesti autori su se držali povijesnih činjenica.

Povjesničari su prikazivali širok raspon srpske povijesti, ali su istodobno stavili težište na doprinose i žrtve što su ih Hrvati dali u interesu Srba. Čitatelju je često ostavljen dojam da bi srpski narod imao čak težu povijest, osobito u njegovim odnosima s Bugarima i Otomanskim Carstvom, da mu nije bilo bratske pomoći od Hrvata (Jelavich, 1992.:209). Glavna je svrha bila prikazati hrvatsku nacionalnu povijest, identificirati junake i opisati odnose hrvatskoga naroda s Bečom i Budimpeštom, u okviru Habsburškoga Carstva. Udžbenici su živo opisivali povijest hrvatskoga naroda od doseljenja Hrvata na Balkan do utemeljenja srednjovjekovnoga kraljevstva. Veća je pažnja posvećena stoljećima mletačke, mađarske, otomanske i habsburške vlasti i utjecaja i, osobito, nacionalnom preporodu u 19. stoljeću. Hrvatski je cilj bio ujediniti hrvatske zemlje Habsburškoga Carstva u jedinstvenu političku cjelinu. Dosljedno tome, u udžbenicima je naglašavano jedinstvo zemalja Trojedne Kraljevine, no s jasnom spoznajom da su to hrvatske zemlje u kojima žive i Srbi (Jelavich, 1992.:258).

ZAKLJUČAK

Povijesna vrela ne negiraju postojanje povijesne osobe, Vukašinova sina Marka. Međutim onaj mitološki Marko, koji je karakterističan za brojne narode jugoistočne Europe, nastao je u cilju zajedničkog otpora prema Osmanlijama. Priče o herojskim djelima i nedjelima Kraljevića Marka u narodu su održavali vjeru u oslobođenje i poticali ih na otpor osvajaču. Vrlo lako se da moralizirati o porukama koje su pjesme o Kraljeviću Marku prenosile, no nije neosporno da su bile vrlo popularne te su se prenosile usmenom generacijom s koljena na koljeno i u djelima narodnih pjevača. Raspadom Osmanskog Carstva i stvaranjem novih/starih država na području balkanskog poluotoka neke nove ideje su došle do izražaja. Srpskim patriotima poput Karadžića zajednička uspomena na Kraljevića Marka poslužila je kako bi mogli bolje argumentirati svoje teze o srpskom narodu i srpskoj državi preko granice.

Politička situacija odražavala se i kroz razne oblike školskih udžbenika koji su bili puni informacija o srednjovjekovnom razdoblju velike srpske države pod vladavinom cara Dušana. Povijesne čitanke su bile prepune narodnih pjesama sa središnjim temama o Marku Kraljeviću (Jelavich, 1992.:105).

Iako je zapravo bio saveznik neprijatelja, Marko je uživao veliku popularnost među srpskim narodom. Njegova izdaja se pravdala primjerice time da je pred smrt na bojnopolju na Rovinama Marko izjavio: *Daj Bože, neka pobjede hrišćani, ma ja prvi poginuo* (Kostić, 1926.).

Kod Hrvata junačka djela Kraljevića Marka imala su sličan status u narodu kao i kod njihovih susjeda Srba. O Marku se pisalo i pjevalo već u 17. i 18. stoljeću u Kačićevim i Orbinijevim djelima.

Deželiću je Marko bio *rodом Hrvat, postojbinom i odgojem Srbin* koji je *postao živom slikom vrlina i mahna srbskih te donekle i hrvatskih te ga zbog toga svi jednako spominjemo i jednako pjevamo* (Deželić, 1900.).

Što se tiče hrvatskih razmišljanja o Kraljeviću Marku, možemo razlikovati nekoliko interpretacija, ovisno o političkom kontekst. Jedan dio, pretežno iz zapadnih hrvatskih krajeva prezirao je Marka koji im je predstavljao *inkarnaciju balkanske duše ... sliku dobrih i zlih individualnih poza borbenog naroda srpske narodne priče i pjesme* što nije imalo nikakve veze s Hrvatima. Takvi su smatrali da samo priprosti i neobrazovani seljaci mogu pjevati pjesme o srpskim junacima u kojima se veliča barbarizam (*Hrvatski list*, 1.1.1928.). Drugi Marko je uživao poseban status kod onih Hrvata (primjerice iz Ilirskog pokreta) koji su se zalagali za *sveslavensko* sjedinjenje u jedinstvenu državu. Primjerice jedan od najznačajnijih hrvatskih pjesnika sredine 19. stoljeća, istaknuti ilirist Petar Preradović, u svojim rodoljubnim pjesmama veliča *sveslavensko* jedinstvo i kulturu i pritom često spominje Kraljevića Marka (Jelavich, 1992.:131). Treći Marko je onaj narodni iz vremena protuturskih ratova 17. i 18. stoljeća o kome su se pjesme pjevale da podignu borbeni moral.

POPIS KORIŠTENE LITERATURE

- Anzulović, Branimir (1999.) *Heavenly Serbia: from myth to genocide*. New York; London: New York University Press.
- Banac, Ivo (1995.) *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji: porijeklo, povijest, politika*. Zagreb: Durieux.
- Botica, Stipe (2003.) *Andrija Kačić Miošić*. Zagreb: Školska knjiga.
- Brandt, Miroslav (1991.) „Stvarnost u pozadini jedne epske pjesme“ *Historijski zbornik* 44(1): 19-22.
- Brunnbauer, Ulf (2003.) „Drevna nacionalnost i vjekovna borba za državnost: Historiografski mitovi u Republici Makedoniji“. U: Kamberović, Husnija (ur.): *Historijski mitovi na Balkanu: zbornik radova*. Sarajevo: Institut za istoriju.
- Deželić, Đuro Stjepan (1900.) „Čiji je Kraljević Marko?“ Dragoljub.
- Grgec, Petar (4.3.1931.) „Pravica Kralja Matijaša. Zašto narodna pjesma prikazuje Kraljevića Marka, Ivana Karlovca i Kralja Matijaša kao predstavnike zlatnog doba“, *Hrvatska straža*.
- Hroch, Miroslav (1996.) *Društveni preduvjeti nacionalnih preporoda u Europi: komparativna analiza društvenog statusa patriotskih grupa malih europskih nacija*. Zagreb: Srednja Europa.
- Hrvatska prosvjeta* (8.8.1914.) „Koje je narodnosti bio Kraljević Marko?“.
- Hrvatski list* (1.1.1928.) „Može li Kraljević Marko biti narodni idol?“.
- Hrvatski opći leksikon* (1996.) Zagreb: Leksikografski zavod Miroslava Krleže.

- Jelavich, Charles (1992.) *Južnoslavenski nacionalizmi: jugoslavensko ujedinjenje i udžbenici prije 1914*. Zagreb: Globus: Školska knjiga.
- Kolstø, Pål (2003.) „Procjena uloge historijskih mitova u modernim društvima“. U: Kamberović, Husnija (ur.): *Historijski mitovi na Balkanu: zbornik radova*. Sarajevo: Institut za istoriju.
- Kostić, Dušan (20.8.1926.) „Zašto je Marko Kraljević, iako neznatna historijska ličnost, postao najvećim junakom narodnim?“, *Vreme*.
- Milinović, Šimun (2004.) *Hrvatske uspomene iz Dalmacije: povijesne rasprave*. Priredio Milan Glibota. Zagreb: Školska knjiga; Imotski: Matica hrvatska - ogranak.
- Novak, Grga (1926.) *Istorija srednjega veka za srednje škole*. Beograd: Izdavačka knjižarnica Gece Kona.
- Orbini, Mavro (1999.) *Kraljevstvo Slavena*. Priredio i napisao uvodnu studiju Franjo Šanjek. Zagreb: Golden marketing.
- Pavlek, Miškina (20.2.1922a.) „Hrvati i Srbi ili Kraljević Marko i Matija Gubec“, *Slobodni dom*.
- Pavlek, Miškina (27.2.1922b.) „Hrvati i Srbi ili Kraljević Marko i Matija Gubec“, *Slobodni dom*.
- Pavlek, Miškina (6.3.1922c.) „Hrvati i Srbi ili Kraljević Marko i Matija Gubec“, *Slobodni dom*.
- Popović, Miodrag (1998.) *Vidovdan i časni krst: ogled iz književne arheologije*. Zemun: Biblioteka XX vek; Beograd: Čigoja štampa.
- Ujević, Ante (1991.) *Imotska krajina*. Imotski: Matica hrvatska.
- Vukelić, Zvonimir (5.10.1930.) „Kraljević Marko u fraku! Kako su se naši konzervativci i napredni duhovi podijelili u dva tabora, pa kako je i krv potekla, a zašto?“, *Jutarnji list*.

MYTHOLOGISATION ON THE EXAMPLE HISTORICAL FIGURES KING MARKO

Radoslav Zaradić

Summary

With the awakening of national consciousness and the struggle for liberation from Ottoman rule (which ended a certificate of recognition of independence of Serbia at the Berlin Congress in 1878.) for some Serb circles through the 19th century, there was the idea of setting up a large Serbian state. According to the germinal ideas that have given their final shape in the works of Serbian minister Ilija Garašanin and linguist and reformer Vuk Stefanović Karadžić, Greater Serbia was supposed to restore radiance and power of the medieval Serbian Slavonic and become a leading force in this part of Europe. One of the arguments by which all others are Karadžić and used to justify their irredentist aspirations were similar to oral cultural heritage of Southeastern Europe, primarily in the form of songs from the people. One of the real historical persons of whose deeds the people sang was Prince (King) Marko. His popularity will be used by Serbian irredentists like Vuk Karadžić. In addition to the Serbs, Marko Kraljević has enjoyed a great reputation through Croatian folk songs, which is also used by various political circles in Croatia. The aim is to show concrete examples in what contexts and for any / of whose goals is used figure of Prince (King) Marko.

Keywords: Prince (King) Marko, Greater Serbia, epic poetry, Yugoslav, Vuk Stefanović Karadžić